

GERGELY FERENC

Vállvetve a szabadságért

Tanárok és tanítványok az 1956-os forradalom és szabadságharc idején¹

TANULMÁNYOK

ÖSSZEFOGALÓ

A magyar '56-ról nem lehet érdemben beszélni az ifjúság szerepének, tevékenységének bemutatása nélkül. Hiszen a szegedi egyetemisták 16 pontja volt az a kis tűz, amivel a pesti műszaki egyetemisták október 23-án lángba borították a fővárost, felkelést robbantva ki, s fegyveres kamaszok meghökkentő számban vannak majd azok soraiban, akik fegyverrel szállnak szembe a szabadságot letipró szovjet hadsereggel. Mi ebben a tanulmányban a fiatalokat tanáraikkal, nevelőikkel együtt vesszük számba, elsősorban a középiskolai korosztályt, erről esett eddig kevesebb szó, hiszen sokszor egy-egy iskola a helyszíne a forradalom eseményeinek, tanárokkal és tanítványaikkal együtt. Ahogy a tanárok közül sokan maguk is, különösen vidéken, a forradalom közszereplőivé, vagy éppen helyi főszereplőivé válnak. Zajlott az élő történelemóra. Tanulmányunkban ennek a drámai, sokszor tragikus történetnek az összefüggéseit szeretnénk megmutatni, felidézve egy-egy jelenetet, érzékeltetve azt a sajátos dinamikát, ami ennek a két társadalmi csoportnak a forradalom alatti mozgását jellemzi. Egészen a végkifejletig, a megtorlásokig.

Kulcsszavak: *56-os magyar forradalom, ifjúság, neveléstörténet, a vidék forradalma, ifjúsági szervezetek*

BEVEZETÉS

1956-ot az ifjúság forradalmaként emlegetik. Megdöbbenő és egyben lenyűgöző fel-

lépésük magyarázza a kortársi lelkesedést, a hozsannázó verseket és cikkeket. Ám ahogy az egész magyar társadalom vagy annak egy-egy jellegzetes csoportja, bonyolult tagoltságú volt az ifjúság is. Viszonyuk

¹ Ez a tanulmány a szerző azonos című, 2012-ben készült dokumentumgyűjteménye bevezetésének rövidített, szerkesztett változata. A dokumentumgyűjtemény az 1957–58-as megtorlások adatait, hivatali iratait, kihallgatási jegyzőkönyveit tartalmazza. Az OFI idén sikertelenül pályázott a kötet megjelenésére. A dokumentumok közül egy iskolai fegyelmi tárgyalás anyaga megjelent a *Tani-tani Online* oldalon: http://www.tani-tani.info/egy_iskolai_fegyelmi_ugy. Terveink szerint következő számainkban mi is közzéteszünk újabb részleteket a gyűjteményből. (A Szerk.)

az eseményekhez, részvételük benne ezerszínű, a lángelkű idealista felkelőtől a piszkos jellemű, haszonleső árulón keresztül a hamvas tartózkodóig. Családi viszonyaik, életútjuk beható ismerete nélkül csak szereplők, akikről részleteikben ritkán ismert cselekedeteiken keresztül alkothatunk véleményyt. Figyelmünket elsősorban a 14–18 évesekre, a középfokú oktatási intézményekben tanulókra összpontosítjuk, ezen belül is azokra a cselekményekre, amelyekben nevelőkkel együtt szerepeltek, hol kezdeményezőként, hol követőként. Óhatatlanul érinteni fogjuk a felsőfokú oktatási intézményekben tanulók és az általános iskolások tevékenységét is. Munkánkban természetesen támaszkodtunk a forradalommal foglalkozó egyre bővebb és egyre színvonalasabb szakirodalomra.² A feldolgozást jelentősen könnyíti Szakolczai Atti-

la,³ valamint a *Nagy Imre és kora* című vállalkozás ötödik kötetének szerzői csoportja, akik a vidék forradalmát és az egyes megyék, jelentős felsőfokú oktatási intézmények ifjúságának részvételét taglalják gazdag forrásbázisra építve, körültekintéssel, nem lepezve a teljességre törekvés nehézségeit sem.⁴

A TÖRTÉNELMI KERETEK

Az 1956-os őszi politikai válság idején⁵ országszerte az egyetemisták, főiskolások léptek fel kezdeményezőként. A szegedi egyetemisták sokat tettek annak érdekében, hogy a gyűléseken már körvonalazódott követelések jegyében, a DISZ monopolhelyzetének megtörése és a MEFESZ megalakítása útján, egymást kölcsönösen

² Kenedi János (1996): *Kis állambiztonsági olvasókönyv. I–II.* Magvető, Budapest; Hegedűs B. András (szerk., 1996): *1956 Kézikönyve. I–III.* 1956-os Intézet, Budapest; Varga László (szerk., 1990): *1956. A forradalom kronológiája és bibliográfiája.* 1956-os Intézet, Budapest; Donáth Péter (2008): *A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből (1868–1958).* Trezor, Budapest.; Donáth Péter (2008): *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon (1945–1960).* Trezor, Budapest; Némethné Dikán Nóra, Szabó Róbert és Vida István (szerk., 2002–2009): *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések.* I–V. kötet. Nagy Imre Alapítvány, Budapest. Mi elsősorban a III. és V. kötet anyagát hasznosítottuk. Vida István (szerk., 2007): *Diák- és ifjúsági mozgalmak 1956–1958. Forradalom – ellenállás – megtorlás. Dokumentumok.* Gondolat, Budapest. Jelentős segítséget nyújtanak a megyék és nagyobb városok '56-os történetére vonatkozó okmánytárak, amelyek közül a váci tartjuk a legsokegyetemesnek. Tartalmi, szerkezeti összehangolásuk még értékesebbé tehetné volna őket. Ezek már valóban tudományos igényű készült művek. Születésükre negyven évig kellett várni. A sajtótörténeti elemzés, néhány lap és a jegyzetek hiánya ellenére, már csak kényelmi okokból is, hasznos kézikönyv az '56-os fővárosi és vidéki sajtót magában foglaló két kötet (1989, 1996), melyet Izsák Lajos, Szabó József, illetve Izsák Lajos, Szabó Lajos és Szabó Róbert jegyez. Idevonható a Figyelő (Komárom-Esztergom), az Acél Akarat (Nógrád), a Fáklya (Somogy), a Szabad Battonya (Békés), a Kilátó (Miskolc) és a Nemzeti Ifjúság (Gödöllő) című lap is. Alapos sajtótörténeti kutatás feltehetően még újabb '56-os lapok nyomára bukkanhat.

³ Szakolczai Attila történész, 1992 óta az 1956-os Intézet munkatársa. Fő kutatási területe az 1956-os forradalom és szabadságharc története. Szerzőként és társszerzőként több kötetet szerkesztett, ill. írt. Pl.: Szakolczai Attila (szerk., 2006): *1956 – Nemzet és Emlékezet.* Osiris, Budapest.

⁴ Némethné Dikán Nóra, Szabó Róbert és Vida István (szerk., 2009): *Nagy Imre és kora.* V. kötet. *A budapesti egyetemisták és főiskolások 1956-ban.* Nagy Imre Alapítvány, Budapest.

⁵ *A Nevelők Lapja* 1956 tavaszán azt hangoztatta, hogy a „tanító hivatása (...) a legtisztelretelméltóbbak egyike” (1956. III. 1., 1). Mozgósított a dunai „jeges ár” elleni védekezésre, a helyreállítási munkálatokban való részvétellel. Utóbbi nem maradt visszhang nélkül, a fiatalok tömegei is dolgoztak a gátakon. Májusban a készülő új rendtartás alapelveit vitatták meg, készülődtek az új tanévre. Szóba került a pedagógusok továbbképzése, a lakáshiány, az iskolák túlszűfolttsága, a szexuális nevelés hiánya. Az MDP értelmiségi határozatával kapcsolatban a lap megállapította: „Elhagghatni könnyebb volt a pedagógusokat, mint lesz megszólaltatni” (1956. IX. 1., 1). *A Nevelők Lapjának* október 15-i, az évben az utolsó megjelent számában közölték a balatonfüredi pedagógus tudományos táborozás alkalmából kiadott nyilatkozatot: „Soha többé – olvasható a dokumentumban – semmiféle erő nem tántoríthat el bennünket az igazság, a magyar nép, a magyar gyermekek ügyének bátor szolgálatától.”

segítve, minden felsőfokú oktatási/nevelési intézményben hasonló vagy azonos irányba terelődjenek a változás erői. Ebből a munkából minden intézményben kivették a részüket a fiatalok, az oktatói kar legjava (a marxista és a katonai tanszékek előadói is), élükön sok nemzetközi hírnű professzorral. Fellépésük, első lépéseik magukkal ragadták a munkásfiatalok sokaságát, példát mutattak a középiskolásoknak, közvetlenül is segítve őket.

Nehezen vitatható, hogy ahány résztvevő, annyi '56-os emlék, annyi interpretáció, az események menete mégis szinte azonos vagy nagyon hasonló mozzanatokból állt össze. Az első volt a tájékoztató, az erőgyűjtés, az erőviszonyok felmérése és a teendők, legalábbis az első lépések megvitatása, eldöntése. Mindez az „alvó” településekre nem vonatkozik. Magánlakásokban, borospincékben néhányan meghányták-ve-tették a helyzetet, megállapodtak a tennivalókban, elosztották a feladatokat, listákat állítottak össze a megbízható és a feladatok elvégzésére politikailag, szalmailag, emberileg alkalmas polgárokról, pontokba foglalták a kívánásokat, „követeléseket”. Ezt követte általában egy propagandacélú felvonulás antikommunista, szovjetellenes jelszavakkal, Kossuth-nótákkal, esetenként rezesbandával vagy cigányzenekarral. A felvonulók, köztük számos kirendelt vagy önként csatlakozott iskolás a történelemből kívántak erőt meríteni: történelmi emlékhelyeket kerestek fel, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékműveit, az első világháború áldozatainak emlékére emelt szobrokat, mintegy jelezve a nemzet fennma-

ahány résztvevő, annyi '56-os emlék, annyi interpretáció, az események menete mégis szinte azonos vagy nagyon hasonló mozzanatokból állt össze

a fiatalok békés tüntetése népfelkeléssé duzzad

radásért folyó évszázados küzdelmünkkel való azonosulásukat. Gyűjtő hatású versek (legtöbbször Petőfi Sándor *Nemzeti dal*

című költeménye, de volt, ahol a helyi szerző „doni hősokról” szóló versével kívánt hatni a felvonulókra), „izgató” beszédek hangzottak el. Különböző számú pontból álló követeléseket olvastak fel, majd a koszorúzást követően, esetenként egy másik

napon, újabb felvonulás, csoportos vagy egyéni vállalkozás nyomán megtisztították a települést a kommunista jelképektől (Rákosi, Sztálin szobrai, közintézmények táblái, vörös drapériák, zászlók, utóbiakból a köztársasági címer, a „haladó” könyvek, az úttörők jelképei és használati tárgyai), majd a szovjet megszállás szimbólumai ellen fordult a népharag.

A rádiónál eldőrdült első lövések után már nem volt visszaút, a fiatalok békés tüntetése népfelkeléssé duzzadt, amelynek képviselői hozzáfogtak a szilárdnak látszó uralmi rendszer lebontásához, szétveréséhez, egy működőképesebbnek

remélt rendszer alapjainak lerakásához.

Emlékműveket döntöttek le, katonasírokat dúltak fel. A tanácsházák, párt- és DISZ-helyiségek is a célpontok között szerepeltek, a rendőrség (a főkapitányságtól a körzeti megbízott irodájáig), az ÁVH, a Néphadsereg, a Határőrség, az Országos Pénzügyi Főparancsnokság és a Vámőrség Országos Parancsnoksága, a Légtalmai Parancsnokság képviselői, objektumaikkal együtt. Az MHSZ sem került a látókörükön kívül. A megroggyant hatalom jelképei és képviselői elleni első nagy roham során tanácsi, párt- és rendőrségi iratok, főként a begyűjtésre, a tagosításra, az adó-

zásra vonatkozó, valamint a besúgók nevét is tartalmazó ÁVH-s iratok pusztítása (égetése, szétdobálása, hazavitele, külföldre juttatása), nem egy helyen vizsgálata, elemzése volt napirenden. Ezzel párhuzamosan a helyi közösségek az eltávolított kommunista jelképek, kultusz tárgyak helyébe nemegyszer ünnepélyes szertartás (egyházi körmenet, újjászentelési ünnepség stb.) keretében visszahelyezték a pártállam által száműzött jelképeket, kultikus tárgyakat, keresztek, az elásott, pincékben rejtegetett turulmadarat az eredeti helyükre. Így kerültek vissza sok helyen az iskolákba is. A fordulat kezdeményezőinek, szervezőinek, végrehajtóinak a kommunista uralom helyi képviselőivel szembeni magatartása igen eltérő volt. A skála végpontjain a gyilkosság és a régi pozícióban történő megerősítés állt, a kettő között számtalan változattal.

Majd következtek november 4. után a fegyveres ellenállás napjai, hetei.⁶

Ilyen körülmények között vállalt szerepet vagy csupán sodródott az árral a pedagógustársadalom, kölcsönhatásban a rábízott ifjúsággal.

VILÁGÍTOTT-E A „FÁKLYA”?

A „fáklyát” a százezres nagyságrendű pedagógussereg kezébe adta a sors, a családi hagyomány meghatározó ereje, a fiatalokkal való foglalkozás szeretete, az illető sajátos tehetsége, anyagi lehetőségei.

Koruk, jellemük, vérmérsékletük, tehetségük, végzettségük, családi állapotuk, társadalmi-politikai-szakmai kapcsolataik

(kapcsolatrendszerük), világnézetük, pályáivuk és 1956. évi beosztásuk, az oktatási hierarchiában elfoglalt helyük szerint egyénenként is különböztek. Ettől függött, hogy a „fáklyát” a magasba emelték-e, vagy minden eszközzel akadályozták a lángra lobbantását, netán a megszálló, intervenciós szovjet erőknek és hazai kiszolgálóiknak mutatták az utat.

A pedagógustársadalom az értelmiség 60%-át tette ki⁷ hivatalos forrás szerint;⁸ ennek 2%-a volt „aktív” résztvevője a felkelésnek. Ezt a kérdéskört később részletesebben is megvizsgáljuk. Most arról adunk jelzésszerű áttekintést, hogy valójában mit tettek.

Már jóval 1956. október 23. előtt jelen vannak közvetve mint nevelők-oktatók és közvetlenül mint a „körök”, anétek létrehozói, vezetői, résztvevői, a brutális diktatúra kritikusai, a szükséges teendők megfogalmazói, hirdetői. Egy kis csoportjuk 1945-től szerepet vállalt a különféle rendszerellenes illegális felnőtt és ifjúsági szervezkedésben, és ne feledjük: a családok, ifjúsági szervezetek, vallási közösségek, kortársi csoportok, valamint a hazai és kis mértékben a nemzetközi kulturális hatások mellett az oktatási rendszerben dolgozók is hozzájárultak azoknak a fiataloknak a neveléséhez, akiknek jelentős része – eltérő módon és intenzitással, de – kezdeményezőjévé, résztvevőjévé vált a diktatúra felszámolását célzó eseménysorozatnak. A fiatalok magatartásában, megnyilvánulásaiban saját pedagógiai működésük eredményeit is szemlélhették. Az ’56-os események „leosztályozták” a pedagógustársadalom emberi, szakmai munkáját. Mint ahogy a fiatalok is (a nevelőotthonoktól az ifjűmunkásszál-

⁶ Veszprémben az egyetemi század, Nagykanizsán a fegyveres kiképzésben részesülő gimnazisták, Székesfehérváron a „diákszázad”, Szolnok megyében a „fegyveres harci csoport”, a „Mecseki Láthatatlanok”, a soproni egyetemisták, a bükkői és a Szekszárd környéki ellenállók, a záhonyi és battonyai „sínfelszedők” stb. Pest megyében az átlagnál sűrűbben fordultak elő fegyveres összetűzések a szovjet megszállók és a felkelők, a civil lakosság között.

⁷ SZKL 43/f.1992. ő. e. (őrzési egység) A Vas megyei TEB (Területi Egyeztető Bizottság) 1957. november 27-i jelentése.

⁸ Uo. 1981. ő. e.

lásokon át az egyetemekig) az eddiginél hitelesebb, emberibb képet kaphattak nevelőikről, oktatóikról.⁹ A pedagógus-tanítvány függelmi viszony pillanatok, mégpedig történelmi pillanatok alatt változott meg. A „barikádokon” idősebb és fiatalabb harcosok bizonyították emberségüket, magyarságukat. Ez kitörölhetetlen nyomot hagyott (még az ellenségben is). Időtálló emberi kapcsolatok, olykor életre szóló barátságok születtek, szilárdultak meg ily módon.¹⁰

Az egyetemeken, főiskolákon már október 23. előtt körvonalazódó kezdeményezések, majd a fővárosi tömegtüntetés, amely „zúgva-bölgve törte át a gátot”, zömmel 27–28-án országsszerte visszhangra talált, megkezdődött az átalakulásért vívott harc. A pedagógusok a települések nagy részében, főleg ott, ahol nem volt számottevő ipari munkás, bányász, kézműiparos, részesei a helyi események előkészítésének: megbeszéléseknek, az első lépések meghatározásának, a megbízható személyek kiválasztásának, a jelöltlisták összeállításának. Nem egyszer szervezői a változás első lépését jelentő felvonulás(ok)nak, olykor a lelkes, kíváncsi, tetterre kész helyiek élén menetelve. Dobszó, a tanácsházán felszerelt hangszóró, a pedagógusok és tanítványaik által készített plakátok, röpcédulák, a lehetőség lehetőleg minden utcáján, de nemegy-

az eddiginél hitelesebb,
emberibb képet kaphattak
nevelőikről, oktatóikról

szer több községben is tartott „forradalmi processziók”, a templomok szószékeiről elhangzó ighirdetés, a ’48-as és az első világháborús emlékműveknél, temetők hősi sírjainál elhangzó lelkesítő beszédek, a rádión és más csatornákon át érkező hírek együttesen hozták mozgásba a helyi közösségeket, vagy készítették őket visszahúzódsra. Ennek a mozgósító, szervező hullámnak gerjesztői jórészt a pedagógusok voltak.¹¹

Ők mondták – többször a megjelentek felkérésére, felszólítására – a gyűjtő hatású beszédeket, ők vagy tanítványaik, olykor szülőhelyükre hazlátogató egyetemisták szavalták a *Nemzeti dal* vagy saját verseiket. Számos helyen kezdeményezői a Nemzeti Bizottságnak, munkástanácsnak. A forrásokban névvel, tevékenységének felsorolásával, annak megítélésével együtt szereplő pedagógusok zöme titkár, tag, kisebb része elnök vagy elnökhelyettes. Delegálják őket a járási, megyei bizottságokba. Ezekben az új helyi államhatalmi szervezetben aktívak, a közösség egészének „szellemi” irányítói. Követeléseket fogalmaztak meg, és szorgalmazták azok végrehajtását, ellenőrzését. Ezek között szerepeltek politikai, gazdasági, személyi és oktatási-nevelési kérdések egyaránt. Támogatták az egyetemisták által megfogalmazott és terjesztett

⁹ Bizonyára számosan vagyunk az országban, akik ezt személyes példájukkal tudják igazolni. Ilyen kapcsolatokat erősítő, elmélyítő esemény volt az 1956. évi jeges árvíz is.

¹⁰ *Hazádnak rendületlenül. A bajai III. Béla Gimnázium 1956-ban menekülésre kényszerült diákjainak visszaemlékezéseiből.* Összeáll., előszó, jegyz. Gergely Ferenc (1996), szerk. Kőszegvári Ferenc. Magánkiadás.

¹¹ Csak néhány példa: Szentesen 1956. október 18-án kb. ezer diák részvételével tartottak nagygyűlést, amelyen szegedi és budapesti fiatalok (utóbbiak nyilván egyetemisták lehettek) vettek részt. Tanáraik közül ketten a 23-át követő események fontos szereplői, majd a megtorlás elszenvetői lettek. Csongrádon K. Sándor szervezte az ifjúságot, és vezette a tüntetést. Nagykapornakon B. Lőrinc „állandóan a hangos híradón keresztül uszította a dolgozókat a népi demokrácia megdöntésére.” Az iskolában a gyerekekkel elégettette a vörös zászlót, a nemzeti zászlóból személyesen vágta ki a Népköztársaság címerét. Az orosz könyveket elégettette, a fészületet visszahelyezte régi helyére, a tanítás kezdetén és végén imádkoztatott. Kemendolláron I. Károly beszédében kijelentette: nincs többé elvtárs és kartárs, mindenki megkapja a beosztásának megfelelő rangját.

pontokat.¹² A hozzájuk eljuttatott követeléseket figyelembe vették sajtóik megfogalmazásánál is.¹³ Ezek között előkelő helyet foglalt el a kommunista funkcionáriusok, tanácsi vezetők elszámoltatása, büntetése, eltávolítása, az MDP felszámolása, a 45-ös politikai pártok újjászervezése, a „nemzeti közoktatás” helyreállítása. Utóbbi keretében az orosz nyelv és irodalom kötelező oktatásának megszüntetése („erre már többé nem lesz szükség” érveléssel), de legalábbis erős korlátozása, az alkotmánytan nevű tantárgy eltörlése, a történelemtankönyvek („hazugságot terjesztenek”) újjakkal való felváltása, a nemzeti hagyományok felélesztése, a hit- és erkölcsan kötelező oktatása, a kommunista iskolaigazgatók és kompromittálódott pedagógusok azonnali leváltása, áthelyezése, a pedagóguspályáról való eltávolítása, az úttörőmozgalom megszüntetése, relikviáinak megsemmisítése, új, pártoktól független gyermek- és ifjúsági szervezet életre hívása, a plurális ifjúságmozgalmi struktúra ismételt megalapozása.

Több helyen ünnepélyes keretek között visszahelyezték az iskolákból eltávolított fészületeket, elrendelték a kötelező misehallgatást, a tanítás előtti és utáni közös imát, néhol a „Dicsértessék...” köszöntést. Ugyanakkor megtiltották az „elvtárs”, „kartárs” megszólítást, megkövetelve he-

lyette az „úr”, „hölgyem”, „asszonyom” megszólítást.¹⁴

Tették ezt azok, akik V. István csömöri pedagógussal vallották: „két urat nem tudok szolgálni, a dicső forradalom mellé állok”. Másutt az ifjúsággal együtt hangoztatták ezt. A csurgói eseményeket összegző jelentés szerint: „A községben dolgozó pedagógusokra lehet mondani, hogy átálltak az ellenforradalom oldalára.” Többen a régen – tizenkét éve – várt szabadság beköszöntének örvendeztek, hangoztatva: végre szabadon szólhatnak, nyilvánosság előtt is. Volt, aki szenvedéseitől való megszabadulását hangoztatta, mások a visszavágás

lehetőségét emelték ki.

Kunhegyesen K. Albert jelentette ki: „Ismét eljött a szabadság, és most ismét szabad emberek vagyunk.” Más azt emelte ki, hogy mindez önerőből történt, a magyar nép „önmagát szabadította

fel”. Sokan méltatták az ifjúság történelemformáló fellépését, szorgalmazták bevonásukat a forradalmi bizottságok munkájába. Megérdemlik, hiszen ők voltak a bátor kezdeményezők. Volt, ahol esküvel kötelezték el magukat a változások mellett, a „forradalom” oldalán. Ennek jegyében, mint megyei, járási, városi bizottsági tagok nem kevesen, fáradságot nem kímélve járták a vidéket, tájékoztatva a még nem vagy alig mozduló települések népét a történelekről, a sürgős teendők mibenlétéről, hogyanjáról.

több helyen ünnepélyes keretek között visszahelyezték az iskolákból eltávolított fészületeket

¹² Sajnos a „monográfiák” csak az egyes helységekre eljuttatott (sajtó, rádió, röpcédula, agitáló egyetemisták) budapesti, szegedi stb. pontokat említik. A tatabányaiak által összeállított 50-60 pont tűnik – ismereteink szerint – a legtöbbszörnek.

¹³ A felkelés központjaiban megfogalmazott pontok alapját képezték a helyieknek, amelyek a sajátos, a helyi viszonyokból fakadó vágyakat, igényeket, követeléseket juttatták kifejezésre. A hivatalos források e pontoknak csak a számát örökítették meg, azzal a félreérthetetlen szándékkal, hogy ezt a megnyilvánulást gyermeknek, antidemokratikusnak, törvénytelennek, hiábavalónak tüntessék fel. Holott bizonyára tanulságos lehetne megismerésük.

¹⁴ Ezek a követelések döntően az előző korszak okozta sérelmekből táplálkoztak.

Tették ezt nemegyszer gyalogosan, növényekkel együtt menetelve a közeli falvakon át.¹⁵ Néhányan egy egész megye, sőt országrész mozgósításának, irányításának

terhét viselték, betöltve azt az űrt, amit a változások mellett elkötelezett tekintélyes politikai hiánya okozott. Névsoruk, a büntetettek listáiból összeállítva:

Dr. Abay Gyula, Abrudbányai János, Agyag György, Aszalos János, Barabás István, Bata Mihály, Belinszky Barnabás, Börnoszti József, Bóvrén Ferenc, Brusznai Árpád, Csarja Csaba, ifj. Czako András, Csete József, dr. Dede László, Dobos Ferenc, Edés György, Fehér Ferenc, Fekete Ignác, Fekete Pál, Göncz István, Guba Dezső, Grynaeus Tamás, Gyurcsity István, Hadnagy László, Halfár Rudolf, Heizinger István, Hering Béla, Hidas Varga Gyula, Horpácsi István László, Hortobágyi László, Janka András, dr. Jenei István, Joó József, Kapp József, Kazal László, Kelemen Zoltán, Kelecsényi József, Kincses János, Kiss Tamás, Kovács Albert, Kovács Lajos, Krajcsovics Márta, Kütveiber Lajos, Lénárt Andor, Lukács László, Maccellini József, Makai János, Maurer Géza, Nagy Imre, Nagy Károly, Nagyfejú József, Pados István, Persai Gyula, Perjes László, ifj. Rác István, Ricsei Balázs, Rimai Béla, Sass Béla, Seres Imre, Solti Jenő, Solymos Gyula, Soós László, Szarvasi György, ifj. Szarvasi György, Szerencsés Rudolf, Székely Mihály, Szirmai József, Tihanyi Árpád, Tikes László, Tóth Imre, Tövissy János, Treiber Ottó, Tuba János, Turcsányi Dezső, Végh Ferenc.¹⁶

Akadnak, nem is kevesen, akik csak papíron voltak „ellenforradalmárok”, közülük nem egy el sem ment a bizottsági ülésekre, sőt néhányan már november 4. előtt is „súgtak” a visszatérésre váró kommunistáknak, a „hű” fegyveres egységek képviselőinek, a szovjeteknek. Szembetűnő azoknak a száma, akik a 23-át követő napokon nyilvánosság előtt, színpadias formában bizonygatták (alkalomadtán párttagsági

könyvüket is elégetve) kényszer-kommunista voltukat, de akadtak karrierista törtető is, akik álforradalmiságukkal mindössze pl. egy igazgatói állást kívántak megszerezni. A magatartáskála egyik végpontján az életüket áldozók, a másikon az az – ismereteink szerint – egyetlen pedagógus állt, aki feleségével együtt a Szovjetunióba „disszidált”.¹⁷ Egyéni magatartás és stílus tekintetében is erősen tagolt volt

¹⁵ Szakszervezeti, művelődésügyi dokumentumok számos példát tartalmaznak erre vonatkozóan.

¹⁶ Ez a névsor csak a „monográfiákban” található, 1 évnél nagyobb börtönbüntetéssel sújtottak nevét tartalmazza, pedagógusokét, egyetemi hallgatókét egyaránt. A disszidensek (menekülők) sem szerepelnek rajta – egy kivétellel, akit távollétében ítélték el –, holott nagy valószínűséggel a súlyos büntetés elkerülése végett hagyták el szülőföldjüket. A nevek helyes írásmódjáért sem tudunk felelősséget vállalni. Mégis reméljük, hogy e hiányos névsor közlésével is elérjük egy teljességre törekvő országos lista összeállítását. A kigyűjtött 113 elítélt közül 77 büntetése haladta meg az 1 évet.

¹⁷ A hatalomból kiszoruló kommunistákkal együttműködő álfelkelők, polgári és fegyveres tisztségviselők, szemforgató és őszinte megbánók határozott megjelölése az elégtelen és ellenőrizhetetlen adatok miatt lehetetlen. Mégis illik jelezni, hogy a „monográfiák” nem egy esetben jóleső megnyugvással szólnak arról, hogy X. Y.-t a pártbizottság küldte a Nemzeti Bizottságba hírszerzés céljából, mások a helyi rendőrsőt tájékoztatták személyekről, határozatokról, kijelentésekről, cselekedeteikről. Elgondolkodtatók azok az esetek is, amikor egy személy harcosan vett részt a hatalom átvételében (égetett, felvonulást szervezett, határozatokat javasolt a térszek, a kommunista funkcionáriusok stb. ellen, állandóan izgatott, szoros kapcsolatot tartott a járási-megyei vezetéssel, begyűjtette a magánkézben lévő fegyvereket stb.), majd november 4. után magasabb beosztásba került. Ez a csoport a pedagógusok esetében az „aktív” résztvevők jelentéktelen részét képezte.

az „aktív” pedagógusok köre. Az útszéli, „usztó” szitkozódástól a méltóságteljes csitításig, a halálos fenyegetéstől a késsel kergetésen át egészen az üldözött ávosok és kommunisták befogadásáig, mentéséig minden előfordult. Mindezek mögött általában az elért eredmények féltése, a megdöntött hatalom hívei szervezkedésének híre és a szovjet katonai alakulatok folyamatos fenyegető magatartása, mozgása húzódtott meg, olyan személyes, családi motívumokkal keveredve, melyeket az elérhető források csak igen ritkán villantanak fel.¹⁸

A diktatúra hatalmi szervezetének lebontásával/bomlásával együtt, annak részeként a pedagógustársadalmat gúzsba kötő, párthoz láncoló organizáció, a Pedagógus Szakszervezet is megindult a gyökeres átalakulás útján. A tagság új vezetőket választott, akik – folyamatos harcban a régi állapotok fenntartásában érdekeltekkel – igyekeztek azokat a feladatokat megoldani, amelyek már az '56 tavaszától folyó vitákban körvonalazódtak. Ezek között a legfontosabbak az átalakulást akadályozók hatalomból való kiszorítása, az MDP-től és minden politikai párttól való teljes függetlenség biztosítása, a tagság politikai nevelésének mellőzése, a szakszervezet erejének az érdekvédelemre és a szociális segítségre tör-

tendő összpontosítása voltak. A pedagógustársadalom által jogosnak ítélt követelések nem 16, hanem annál jóval több pontban voltak csak összegezhetőek: a szakszervezeti vagyon visszavételétől az Eötvös Alap működésének újraindításán át az óraszámcsökkentésig, a viszonylag olcsó, pedagógiai intézmények (óvodák, gyermekotthonok stb.) konyháján biztosítandó étkezéstől az

utazási kedvezményeken, lakásépítési akciókon túl olcsó bútorok és háztartási cikkek vásárlásáig sok minden. Ezekon kívül erőteljes igény mutatkozott az anyagi rehabilitációra is. A legfontosabbat ennek az igényáradatnak

a pedagógusok legfőbb sérelme silány, valamennyi értelmiségi csoport közül is legalacsonyabb bérezésük volt

a végére hagytam: a pedagógusok legfőbb sérelme silány, valamennyi értelmiségi csoport közül is legalacsonyabb bérezésük volt. Egyöntetűen igényelték jövedelmük számottevő emelését, a többi értelmiségi csoporthoz való felzárkóztatását. Ennek jogosságát a kádárista vezetés sem tagadta. A jogos követelések teljes listájának ismeretében lepleződik le igazán az a november 4. utáni állítás, mely szerint '56 nyarától a gondok megoldása jelentős előrehaladást mutatott, s ennek kiteljesedését csak az „ellenforradalom” akadályozta meg.

A Pedagógus Szakszervezet történetéről általában, '56-os átalakulásáról, majd a kádárista konszolidáció idején zajlóról alig

¹⁸ Erről a visszaemlékezések adnak érzékletes tájékoztatást. Idézem egyetemi társam és jó barátom, Gáspár János Fekete István-kutató *Ágak és gyökerek* című művét: „[Szeghalmon] október 25-én D. J. kollégám keltett fel, mert nem volt tanítás, hogy azonnal menjek, mondjam el a Himnuszt, mert a tömeg már a főtéren gyülekezik. Nem akartam elvállalni, fiatalnak éreztem magam [mégis szavalt – G. F.] (...). Az idősebbek mindnyájan visszafogottak voltak. Én nem, jártam a járás községeit (...). A Magyar Nemzeti Bank fiókjában dolgozott az elhunyt polgármester egyik lánya, akinek udvaroltam, aki megtanulta az aláírást, és később, állítólag, hatalmas összegeket sikasztott. A hűgát tanítottam, nagyon utált (...). Ekkor már [1957 januárjától] semmiféle kapcsolatunk nem volt, mert karácsonykor egy társasággal elindultak nyugatra, elkapták őket, s mind a nyolceukat pár nap múlva szabadon is engedték. Még a munkahelyükről sem bocsátották el őket. De ettől kezdve csak köszöntünk egymásnak (...). Azután amikor a nyomozók rájöttek, hogy az aláírások nem az enyémeim (...) egyetlen kiutat talált: öngyilkos lett (...). Engem még 1962-ben is bíróság elé kívántak állítani néhányan. Olyanok, akiket nem is ismertem.” (Magánkiadás, 2010., Ajka, 181. o.).

tudunk valamit. Az viszont már az általunk tanulmányozott iratokból is kitűnik, hogy az új vezetés helyenként – elsősorban a megyei elnökségek némelyikéről van szó –, nem várva a szükséges lépések törvényes megalapozására, a forradalmi helyzetnek megfelelően forradalmi hevülettel látott neki az igények kielégítésének.¹⁹ Nem érzékelünk ekkora lendületet – általában – a pedagógus forradalmi bizottságok szervezésében, még kevésbé működésében. Ezek a fővárosi kerületekben, a megyei jogú városokban, megyeszékhelyeken és még néhány „aktív” településen alakultak meg, olykor a felettes hatóságok biztatására, utasítására. Működésük jórészt kimerült a nemkívánatosnak ítélt igazgatók, igazgatóhelyettesek elmozdításában, megbízhatók kinevezésében. Ezeknek a döntéseknek az előkészítése az intézményekben történt, testületi ülésen, demokratikusan, titkos szavazással.²⁰ A Bács-Kiskun megyei PFB történetének rövid, hivatalos összefoglalójából viszont egy igen figyelemreméltó folyamat sejlik fel. Nevezetesen: a PFB tevékenysége november 4. után élénkült meg, válik igazán „forradalmivá”. Amiben érzésünk szerint a „szocializmus” humanizálásával kapcsolatos illúziók maradékának semmivé válása játszhatott döntő szerepet. A további kutatásoknak erre is fényt kellene deríteni – országosan.

„FEGYVERT, S VITÉZT ÉNEKLEK...”

A Rádiónál 23-án este eldőrdült első lövések jelezték: harc kezdődött, melyben a szemben álló felek minden rendelkezésre álló eszközt és módszert bevetnek a győzelem érdekében. Így is történt. Váltakozó hevességgel, hullámverésszerűen, nemcsak Budapesten, hanem az ország több városában, kisebb településén is.²¹ Ezek csúcspontját a Kossuth és a Köztársaság téri tragikus fegyverhasználat és lincselés képezte, amely elkeseredést, felháborodást, bosszúvágyat és az addig még képlékeny politikai állásfoglalás helyébe lépő szélsőséges magatartásformák terjedését segítette elő.²² Kezdetről fogva, de különösen az október 30–31-i radikalizálódás nyomán megindult a változással szemben állók, MDP-tagok, helyi közép- és felső vezetők, az államapparátusban dolgozó „baloldaliak” (rákosisták), a nem „kapitulált” fegyveres testületek, mindenekelőtt az „ávósok” exponált tisztjeinek felderítése, ellenőrzése, „biztonsági” őrizetbe vétele (volt, ahol ezt a szó szoros értelmében alkalmazták a helyi NB vezetői, pl. Baján), lefegyverzésük, elszigetelésük (kijárási tilalom, telefonvezetékek elvágása stb.), kihallgatásuk, lajstromozásuk, számos helyen nyilvános „bűnbánatra” kényszerítésük, megszegyeníté-

¹⁹ SZKL 43/f. 1989. 6. e.

²⁰ A bajai III. Béla Gimnáziumban – ahol 1956-ban tanítottam – titkos szavazással döntött a testület az igazgató maradásáról, illetve távozásáról. A testületi ülésen K. János, a városi Pedagógus Forradalmi Bizottság (PFB) vezetője, tanáraink egyike elnökölt. Másutt is így történhetett.

²¹ Szabolcs megye egyik kistélepülésén november 1-jén alakult meg a Nemzeti Bizottság. Olyan faluról is tudunk, ahol mindössze egy napig létezett. A bizottsági tagok száma nem mutat összefüggést a település lakóinak számával. Decsen pl. 100 főből állt a testület. A velük szembeni megtorlás adatai időnként meghökkenetőek. Csipkereken pl. tizennégy főből állt a Nemzeti Bizottság, ugyanakkor bíróság elé állítottak 16 helyi lakost.

²² Berecz János (szerk., 1986): *Visszaemlékezések 1956*. Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest; Gergely Ferenc (2008): *A KISZ története (1967–1989)*. Holnap, Budapest.

sük. Javaslat született „rémtetteik” Vörös Könyvben történő megörökítésére is.²³

A fegyveres testületek bomlása, bomlasztása, elsősorban a rendőrség fő erőinek viszonylag gyors „kapitulálása”, a kommunisták által kezdeményezett és a „fordulatig” irányított munkás karhatalom kétarcúsága miatt ennek és a közbiztonságot szolgáló honvéd-rendőr járőrök helyét a települések, főként a városok, megyei és járási székhelyek esetében az eltérő időben, készíttetésre felálló Nemzetőrség váltotta fel. Több jelentős településen, elsősorban Budapesten és az egyetemek, főiskolák székhelyein számottevő, de hivatásos katonákból álló, korszerű fegyverzettel ellátott, légierőt is bevető ellenféllel szemben eleve vereségre ítélt nemzetőr egységek szerveződtek.²⁴ Ezekben belül különleges feladatok megoldására alkalmasnak tartott ún. „operatív” egységeket is létesítettek. Apróbb településeken kis létszámú (3–15 fős), elsősorban a fegyvertartási engedéllyel rendelkező káderektől begyűjtött, az MHSz-

től, a helyi rendőrőrstől, határőrstől, vámőrségtől, pártbizottsági és tanácsi vezetőktől elvett, esetenként más települések honvédségi „objektumaiból” szerzett fegyverekkel ellátott Nemzetőrség kezdte meg szolgálatát. Volt, ahol csak a parancsnok és helyettese teljesített állandóan szolgálatot. De az is előfordult, hogy nem alakítottak Nemzetőrséget. A község nyugalmát az NB beosztása szerint a „civil” lakosok őrizték éjszakánként.²⁵ Nem lebecsülendő azoknak a kistelepüléseknek a száma sem, ahol a kommunisták megőrizték befolyásukat és ezt fegyverrel is védelmezték.²⁶

A pedagógustársadalom férfi tagjai (nők alig vettek részt az eseményekben) kevés kivétellel mind részesültek katonai kiképzésben, rövidebb-hosszabb ideig, különböző fegyvernemeknél. A legidősebb résztvevők már az I. világháború vége felé is „szagoltak puskaport”, számosan kivették részüket a levették oktatásában, képzésében.²⁷ A kormegoszlást az 1. táblázat mutatja.

²³ A „Vörös Könyv” kiadását Tatabányán követelte V. Ervin. A felkelők részéről érthető és jogos volt a potenciális ellenséggel szembeni határozott fellépés, a bíróság előtti elszámoltatás, a törvényes alapon nyugvó ítélet követelése. Ami ezen túlment, lincseléstől a hegyes karóra ültetés melletti vallatásig, már a túl feszült hangulatnak a tömegre és egyesekre gyakorolt kártékony hatásával magyarázható. A fellépés hevessege, olykor brutalitása rávilágít annak hátterére, előzményeire is.

²⁴ Lásd Horváth Miklós (2002): A nemzetőrség szervezése és felállítása 1956-ban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. sz.; Vajda Zsuzsanna és Eörsi László (2006): „Szent suhancok”. Az 1956-os felkelés résztvevői. *Beszélő*, 10. sz. 65–74; Benson Vilmos (2006): *Szolnoki srácok – 1956*. Osiris, Budapest.

²⁵ Abán hat nemzetőrből ötven NB-tagok is voltak. Csőszön alakult egy 30 fős Nemzetőrség, de a rendet a polgári helyőrség biztosította. Nadapon 30-án feloszlott a Nemzetőrség, mert a lakosok nem akartak szolgálatba menni. A birtokukban lévő vadászfegyvereket visszaadták tulajdonosaiknak. Tácon a honvédek, rendőrök és fegyveres párttagok „karöltve” óvták a nyugalmat. Baracs-Templomson csak 24 óráig voltak szolgálatban. A változatos megoldásoknak se szeri, se száma.

²⁶ Egy zirci MTH intézetben kommunista „szervezkedés” nyomára bukkantak, Iszkaszentgyörgyön 26-án az „esti órákban” a DISZ-titkár vezetésével kb. negyvenöt fiatal felkereste a tanácselnököt és tőle zászlót kért, amit a két templom tornyára és a tanácsháza homlokzatára tűztek. A sztálinvárosi járás lakóit említi a „monográfia” szerzője, mint akik – a viszonylagos jólétük miatt – közömbös, vagy ellenséges magatartást tanúsítottak a felkeléssel szemben. Figyelemre érdemes a miskolci járásban tapasztalható „rendpárti” magatartás. Dunafalván is erősen tartották magukat az MDP-tagok.

²⁷ Vö. 23. l.j.-ben idézett Vajda és Eörsi-cikk kormegoszlási adataival.

1. TÁBLÁZAT

Kormegoszlás a forrásokban szereplők adatai alapján

Megyék	1880–1913	1914–1921	1922–1932	1933–1945	Összesen
Baranya	11	9	13	30	63
Bács	70	37	61	22	190
Békés	17	19	38	71	145
B-A-Z	46	24	62	100	232
Csongrád	13	3	13	174	203
Fejér	–	–	–	–	–
Győr-Sopron	6	4	11	4	25
Hajdú-Bihar	14	11	33	15	73
Heves	19	17	35	18	89
Komárom-Esztergom	15	10	22	17	64
Nógrád	14	6	23	21	64
Pest	13	8	18	18	57
Somogy	32	16	17	12	77
Szabolcs-Szatmár	40	19	38	7	104
Szolnok	30	16	33	46	125
Tolna	7	5	9	5	26
Vas	30	26	25	25	106
Veszprém	23	17	35	56	131
Zala	63	30	46	20	159
Összesen	532	277	532	661	2002

FORRÁS: Saját összeállítás

A fegyveres szolgálatot vállaló egyetemisták az érintett megye itt feltüntetett adatait jelentősen növelték. Pl. Veszprém, Miskolc.

Ugyancsak nem lebecsülendő azok száma sem, akik tartalékos, vagy tényleges tiszti rendfokozatot szereztek a „horthysta” időkben, küzdöttek a II. világháborúban, sőt, nem egy közülük szolgált a formálódó néphadseregben is. Nem lehet csodálni

tehát, ha a felkelők oldalára álló pedagógusok közül voltak olyanok, akik követelték a fiatalság felfegyverzését, részt vállaltak gyakorlati kiképzésükben. Többen lettek nemzetőrpáncsnokok, páncsnok-helyettesek, fegyveres nemzetőrök (is). Mert voltak, akik több feladatot is vállaltak. Kezdeményezték és irányították a várható szovjet fegyveres támadással szembeni felkészülést, a Molotov-koktélok készítése-

tésétől, a „körkörös-védelem” szervezésétől, az úttorlaszok, tankcsapdák építéséig, a helyüket szinte folyamatosan változtató szovjet katonai egységek alkalmoszerű támadásáig, ha mással nem, közáporral. Ebben a szerepkörben osztoztak az egyetemistákkal, beosztottaik között pedig ott találhatók a középiskolások felső évfolyamainak tagjai, de az ipari tanulók is.²⁸

A források adatainak csoportosításából kitűnik, hogy a pedagógusok részvételével a fegyveres felkelésben, főként az ipari-bányászati körzetekben, jóval kisebb arányú volt, mint a formálódó helyi államhatalmi szervezetekben. Ez szakmai felkészültségük jellegéből, hivatásukból és abból adódott, hogy a hadi tudományokhoz, fegyverforgatáshoz a „profik” és a kétkezi munkások jobban értettek, veszteni valójuk kevesebb volt. A legelszántabb, még decemberben is harcoló csoportok szociális összetétele is ezt bizonyítja. A pedagógusok ekkor már hivatásuk „fegyvereivel” éltek (röpcédulázás, felvonulás, szervezkedés, szóbeli állásfoglalás, vita stb.)

A REMÉLT JÖVŐ KÖRVONALAI

Az októberi napokban meghökkentő erővel és lendülettel fellépő, kezdeményező ifjúság, élén az egyetemistákkal és a munkásfiatalokkal mindenütt jelen volt, ahol cselekedni kellett, lehetett a régi lebontása és az

új megalapozása érdekében. Fegyverrel, Molotov-koktéllal a kézben, löszert cipelve, sebesülteket szállítva, halottakat temetve, fegyvert és löszert szállító autókat vezetve, élelmiszert szállítva. Ott voltak a kórházi ágyak mellett alkalmi ápolóként, a forradalmi szervek irodáiban ügyelve a telefonhívásokra. Motoros futárként vitték-hozták a legfrissebb híreket, igyekeztek nyomon

követni a szovjet csapatok mozgását. Kezelték a hangosbemondókat, cikkeket-verseket írtak a felkelés oldalára állt, vagy az újonnan alapított sajtótermékek szerkesztőségeiben, részt vállaltak az alkalmi rádióadók anyagának ösz-

szeállításában, az idegen nyelvű híryanag hiteles fordításában, a megjelenésre váró sajtó ellenőrzésében. Nagy szerepük volt a változások híreinek országos terjesztésében, teherautókon, csoportosan keresve fel a vidék lassan mozduló térségeit. Gyűjtő beszédeket mondtak, tanácsokat adtak, megtették vagy segítettek megtenni az első határozott lépéseket. A helyi, megyei és országos hatalmi szervezetekben képviselték a fiatalokat, hangot adtak kívánságaiknak, követeléseiknek. Részt vettek a Körök munkájában: a Petőfi Körökében, olyan kistelepülésen is, mint pl. Kunhegyes, Komádi. (Utóbbiban, tudomásunk szerint egyedülálló módon az ifjúság fegyveres kiképzését is végezték.) Debrecenben, a Kossuth Körben, Szombathelyen a Batsányi János Körben, Kaposváron a Noszlopy

²⁸ Pl. Egyházaskeszőn V. Károly az iskolában köztelevízővé tette a benzines tankok benzines palackkal való felrobbantása módjának oktatását. Orosházán B. József a szovjet csapatok elleni támadásra több gimnazistát fegyverezett fel és fegyverkezelésre oktatta őket. A bajai diákok több tanárukkal együtt tettek kísérletet a helyi honvédség megnyerésére, november 4-én fegyvereket szereztek tőlük és egy csoportjuk próbált kapcsolatot teremteni – sikertelenül – a dunántúli fegyveres csoportokkal. Az ország különböző pontján hasonló lépések történtek (Balatonszabadi-ban, Mezőkovácsházán, Híricsen pl.).

Gáspár Körben, Zalaegerszezen a Zrínyi Miklós Körben stb.

A *Magyar Ifjúság* (az Ifjúmunkások Forradalmi Tanácsának lapja) „forradalmasítása” mellett, az egyetemek sajtóján túl, például a Zrínyi Kör lapja, a *Fáklya*, vagy a szombathelyi *Mezőgazdasági Technikum* című, vagy éppen a dunapentelei *Ifjú Forradalmár* is a fiatalok alkotó erejét jelezte, programjuk képviselőtét szolgálta.²⁹ A Diákparlamentek vitáiból, sajtóhírekből, mindenekelőtt pedig a szervező munka első eredményeiből az is körvonalazódott, hogy milyenek képzelik el a monopolhelyzetet élvező és immáron romjaiban heverő DISZ és Úttörőszövetség helyén az új ifjúságszervezeti, mozgalmi képviselői struktúrát.

Alakultak „Forradalmi Ifjúsági Csoportok” (Csépa). A karcagi gimnáziumnak Forradalmi Igazgatói Bizottsága, Dunapentelének Ideiglenes Forradalmi Ifjúsági Bizottsága, Tokodnak Kossuth Ifjúsági Köre, az MTH intézetek³⁰ némelyikének Diák Forradalmi Bizottsága volt. Megalakították a Magyar Katona Ifjúság Népi Forradalmi Szövetségét, Szolnokon, Szegeden a Forradalmi Munkás Ifjúsági Szövetséget, a Középiszkolások Diákszövetségét Székesfehérváron és Szolnokon. Kísérlet történt Budapesten a Középiszkolások Országos Diákszövetségének létrehozására, adataink szerint Nagy Imre miniszterelnök támogató jóváhagyása mellett. A főváros IV. kerületében viszont meg is alakult a

a nagykanizsai Állami Gimnáziumban három tanár, összefogva a diákokkal, Forradalmi Nemzeti Diák Szövetséget alakított

Független Magyarországi Ifjúsági Szervezet. A nagykanizsai Állami Gimnáziumban három tanár, összefogva a diákokkal, Forradalmi Nemzeti Diák Szövetséget alakított és előkészületeket tett a megyei szervezet életre hívása érdekében.³¹ Balasgyarmaton Forradalmi Ifjúsági Fegyveres Csoport működött.³² Az ’56-os alapon szerveződő Forradalmi Ifjúsági Szövetség salgótarjáni, nagykanizsai, jászberényi, jászszentmiklósi, valamint Bács megyei jelenlétéről is szólnak adataink. Forradalmi Diák tanácsot alakítottak Nyíregyházán és Sárbogárdon. A helyi, megyei kezdeményeket inspirálta és igyekezett összefogni a MEFESZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolai Egyesületek Szövetsége), az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, a Budapesti Forradalmi Diákbizottság, a

Szabad Forradalmi Magyar Ifjúság Országos Tanácsa. Utóbbinak Győr-Sopron megyében volt szervezete. Végül november 2-án létrejött az Országos Diákparlament. De megtette első bizonytalan lépéseit a SZIM,³³ a Keresztény Ifjúsági Szövetség (KISZ), a Vasas Szakszervezet ifjúsági szervezete, a Magyar Cserkészszövetség központja és néhány helyi csapata is. Feltűnt a politika színpadán egy, az ifjúságot képviselni óhajtó párt, a Magyar Ifjúság Forradalmi Pártja.³⁴ Ezeknek a szerveződéseknek a létrejöttéről, konkrét programjáról, működéséről, egymáshoz való viszonyáról, esetleges kapcsolataikról keveset tudunk.

²⁹ Ennek gazdag irodalma van. Lásd az ’56-os bibliográfiákat.

³⁰ MTH: Munkaerő-tartalékok Hivatala, az ipari és a kereskedelmi szakmunkás-utánpótlás biztosítására 1950-ben életre hívott szerv, 1956-ig, megszűnéséig hozzá tartoznak az ipari és kereskedelmi szakiskolák.

³¹ ÁBL V-143-263. D. Béla és társai.

³² Uo. V-150-373/I.

³³ SZIM: Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom – A Szociáldemokrata Pártnak volt az ifjúsági szervezete.

³⁴ Uo. V-150-357. A párt egyes tagjainak későbbi szervezkedéséről: BFL XXV.4/f. 5070-1958. I. István és társai.

A fiatalok tehát nem akartak egyetlen szervezet keretében dolgozni, olyan szervezetben, amely egyetlen politikai párt akaratának alávetve működik, attól függ minden értelemben. De elvetették általában is a politikai pártokhoz való tartozás gondolatát. Meggyőződéssel vallották: *egy* ifjúsági és *egy* gyermekszervezet sem képes az ifjúsági rétegek érdekeit képviselni. Rétegszervezetek szükségese-
gek, működésüknek a nemzeti érdekek közös, összehangolt képviseletén, a kölcsönös bizalmon és megbecsülésen, törvényes garanciákon kell alapulnia.

Nem győzték újra meg újra hangoztatni, hogy az egyetemi, széles értelemben az értelmiségi ifjúság szorosan együtt kíván működni a munkás- és paraszt ifjúsággal. Ennek szükségességét a pluralizmus kibontakozásának kezdetén, amely egybeesett a várható szovjet fegyveres beavatkozás veszélyének közvetlen jelentkezésével, különös erővel hangoztatták. Azt kívánták, hogy az egyoldalú politikai ráhatás helyett széles körű, hiteles tájékoztatást kapjanak Magyarországról és a világ dolgairól. Lehessen utazni a nyugati országokba, világot látni, tanulni, ismerkedni, távoli kultúrákkal barátkozni. Legyen tere az ifjúsági kultúrának, ennek szükségletét az új ifjúsági szervezetekkel kapcsolatban is hangoztatták. Autonómiát és valós önkormányozási lehetőséget követeltek. Olyan vezetőket, akiket maguk közül választhatnak, demokratikusan, titkos szavazással. Jogszabályokon alapuló beleszólási jogot kértek az oktatási intézmények belső életébe, a pedagógusokkal/testületekkel azonos mértékűt. Ez a jog terjedjen ki az intéz-

---

autonómiát és valós
önkormányozási lehetőséget
követeltek

---

ményfenntartástól a minősítésekig minden területre (rendtartás, szülői munkaközösség, osztályozás-értékelés stb.). A csurgói középiskolások követelték – többek között – a túlterhelés csökkentését, az új megszólítás visszaállítását, a származás és „kádlerlap” alapján történő megkülönböztetés megszüntetését, a teljes vallásszabadságot és azoknak a felelősségre vonását, akik mi-

att – egy helyi fegyveres összecsapás során – a gimnázium több növendéke életét áldozta.

Az országos szervezeti hálózat alulról építkezzen – megyei és országos fóru-

mokkal – az ifjúság egyetemességét pedig az Országgyűlésben is képviseljük. Ezek az igények a közelmúlt történelmi tapasztalatain alapultak. Kiteljesedésük a november 4-ét követő, 1957 kora őszeig tartó politikai „konzolidációval”, benne az MSZMP-hez kapcsolódó, a DISZ helyére lépő Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (MKISZ) szervezésével vált lehetetlenné.³⁵ Utórezgéseit illegális szervezkedésekben éltek tovább,³⁶ de a KISZ-en belül is jelentek a monolit struktúrát belülről feszítő erők, a '70-es évek elejétől különösen.

JAJ A LEGYŐZÖTTEKNEK!

1956. november 4–5-től egyetlen szilárd hatalmi tényező volt az országban, a szovjet haderő. Ők biztosították Kádár Jánoséknak a politikai hatalmat, a lehetőséget a kommunista párt (MSZMP) és a „népi demokratikus” államhatalom újjászervezésére, ütőképességének, társadalmi

³⁵ Gergely Ferenc (2008): *A KISZ története (1967–1989)*. Holnap, Budapest.

³⁶ Gergely Ferenc: *Közlekedések*. Kézirat, Budapest.

befolyásának növelésére, a romok eltakarítására, a főváros elpusztított részeinek helyreállítására. Ebbe a folyamatba illeszkedett a megtorlás. Sokan féltették az életüket, jövőjüket, családjukat. Ezek közül mintegy kétszázezren, köztük jelentős számú fiatal hagyta el az országot, döntő többségük végleg. A jugoszláv és az osztrák határt átlépők között sok középiskolás, MTH tanuló, főiskolás, egyetemista és pedagógus volt. Utóbbiak között elsősorban a fiatal korosztályok tagjai.³⁷ Nem elsősorban a bűnözők és prostituáltak, mint azt a kádárista propagandagépezet hangsúlyozta, hanem a fiatalok.

Az itthon maradtak, főként az értelmiségiek – köztük a pedagógusok – és az ifjúság tudatában, érzésvilágában káosz támadt, éledt újjá, erősödött fel. Átélve a forradalom napjait, majd tudomásul venni, hogy egyik napról a másikra a győztesekből vesztes, a diadalmas kezdeményezésként életükért reszkető menekülők, a példaképekből préda, a jó emberekből rossz, a „szabadságharcosokból” lumpen, huligán, a társadalom „söpredéke” lett, pszichológiai képtelenség volt. Mint ahogy nem lehetett megemészteni azt sem, hogy a felkelést fegyverrel leverő szovjeteket másodsor is „felszabadítóként”, „megmentőként” kellett nyilvánosan kezelni, emlegetni. Hogy nemzeti érdekünk volt a szovjetek fegyveres intervenciója, a Varsói Szerződéshez

történő, még az eddigieknél is szorosabb kapcsolódásunk, s minden, ami ebből az élet valamennyi területén következett.

Aki nem élte át, képtelen felfogni, mit érzett az a pedagógus, aki együtt tüntetett, együtt segített a felkelőknek, együtt próbálta megnyerni a katonákat, alkalmasint együtt harcolt a tanítványaival, mikor nekik kellett tanítani és számon kérni a

a diadalmas
kezdeményezésként életükért
reszkető menekülők, a
példaképekből préda, a
jó emberekből rossz, a
„szabadságharcosokból”
lumpen, huligán, a
társadalom „söpredéke” lett

tanultakat az első proletárdiktatúráról, a sztálini tíz csapásról,³⁸ a szovjet „felszabadító katonák szocialista humanizmusáról, a szocialista rendszer magasabbrendűségéről. Ennél groteszkebb már csak az volt, amikor a fegyveres testületeknek azokat a tisztjeit (rendőröket, katonákat) oktatták

esti-levelező tagozaton, nemegyszer a felkelés oldalán szereplőkkel együtt, akiknek „rendcsináló” tevékenységét személyesen is tapasztalhatták, elszenvették. A Művelődési Minisztérium belátta ennek a helyzetnek a képtelenségét, és átmenetileg eltekintett a közelmúltról szóló tananyagok oktatásától, számonkérésétől.³⁹ De csak átmenetileg. Emészthetőbb formában ezek a témák továbbra is a tananyag részét képezték. Ez a gyakorlat tovább erősítette a már amúgy is súlyos társadalmi tudathasadást, a kettős beszédet, a „kódolva” olvasást, az „összekacsintást”.

Ugyanakkor a pártban, az államapparátusban harc dúlt. Keresték a felelősöket,

³⁷ *Hazádnak rendületlenül. A bajai III. Béla Gimnázium 1956-ban menekülésre kényszerült diákjainak visszaemlékezéseiből.* Összeáll., előszó, jegyz. Gergely Ferenc (1996), szerk.: Kőszegvári Ferenc. Magánkiadás.

³⁸ A Szovjetunió 2. világháborús haditetteinek propagandaszitikus tézisei.

³⁹ Ezeket az útmutatásokat is figyelembe véve, egyéni megjegyzésekkel kísérve „irtattuk” ki pl. az érettségi előtt álló növendékeinkkel a kedélyborzoló „munkásmozgalmi fejezeteket”. Erre a „gyomlálásra” és az őket is meghökkentő kísérő szövegekre érettségi találkozón, több évtized múltán is visszaemlékeztek. Mindez akkor történt, ’57 tavaszán, amikor, többek között, e sorok íróját is az iskolából vitték el a nyomozók az elrejtett fegyverek felderítése céljából.

folyt a tisztogatás, a szélsőségek elleni küzdelem, a pozícióharc. Erőfeszítés a centrum erősítéséért, a hatékony fellépés ideológiai-szervezeti feltételrendszerének megteremtéséért, a szovjet igények kielégítéséért. Ez a helyzet jellemezte a Művelődési Minisztériumot is, amelytől az értelmiség állapotának tisztázását, egy hatékonyabb értelmiségi politika szakmai alapjainak lerakását, a neveléstudomány valóban tudományos alapokra helyezését, a pedagógustömegek mielőbbi visszahódítását, oktatásának korszerűsítését, az ifjúság nevelésének-oktatásának tudományos megalapozását, új tantervek-tankönyvek, módszertani segédletek kidolgozását, az erkölcsi, szocialista állampolgári nevelés, a nyelvoktatás problémáinak megoldását, s nem utolsósorban a „bűnösök” felelősségre vonását várta a pártvezetés. Mivel a Minisztérium „öntisztulása” is lassan ment, még 1957 júniusában sem fejeződött be a kívánt mértékben, a fentiekben említett feladatok megoldása is ellentmondásosan történt (pl. hitoktatás, nyelvtanítás). A felállított ad hoc csoportok, a Fegyelmi Csoport, a Fellebbezési Csoport számos egyéb, a tisztogatásban nélkülözhetetlen szerepet játszó tényezővel (Igazságügy-minisztérium, Legfelső Bíróság, Legfőbb Ügyészség), korántsem felhörtlen együttműködés során küszködtek feladatukkal.

A legfontosabb, egyben a legtöbb gondot okozó szerepe a Belügyminisztériumnak volt. Egész állománya azon dolgozott, hogy a felkelés során tanúsított „kapitulációját” feledtesse, az ÁVH-t ért sérelmekért keményen visszavájon, nélkülözhetetlenségét nap mint nap igazolja. Ezért az „ellenforradalmárok” üldözésében, a pedagógusokéban és az ifjúságéban is, olyan „forradalmi hevülettel” vett

részt, hogy működésének káros hatásait intézményi, szervezeti partnerei kevésbé tudták csak csökkenteni, ellensúlyozni. A bíróságokról (a járásbíróságoktól a Legfelső Bírósáig), az ügyészségekről, a büntetés-végrehajtási intézményekről és a Pedagógus Szakszervezetről, az „ellenforradalmárokról” lassan megtisztított MEFESZ-ről és a decembertől szerveződő, tavasszal már virulens KISZ-ről volt szó. Mindezek felett az illetékes pártszervekről, első titkárokról, végrehajtó bizottságokról, agitációs és propagandaosztályokról.

Az ügyek legtöbbször „alulról” indultak, és amennyiben a célszerűnek és nem elsősorban jogszerűnek ítélt megoldás késlekedett, a gordiuszi csomót a párt oldotta meg. Mivel azt tény- és tárgyszerűen senki nem tudta, hogy x személy esetében y helyen z esetben valójában mi is történt, az ügyek nem kívánatos mértékben bonyolódtak, vagy brutális jogsértések által egyszerűsödtek. A bíróságok „öntisztulásuk” lassúságára, elégtelen létszámukra, a fiatal bírák gyakorlatlanságára, a vádemelési javaslatok nem kellő előkészítettségére panaszkodtak. Elégedetlenek voltak a sajtóval, amely nem ad pontos, szakszerű tájékoztatást munkájukról. A lapok főszerkesztői viszont tájékozási lehetőségeik korlátozott voltát kárhoztatták. A rendőrség a politikai nyomozók munkájának kevés társadalmi támogatottságát sérelmezte. Bírálták azokat, akik a gyanúsítottak védelme címén beavatkoznak munkájukba, elvtelennek, károsnak ítélik azt, mindennek előtt a fiatalkorúak esetében. Kritikájuk a Pedagógus Szakszervezet jogvédelmi próbálkozásait is érintette.⁴⁰

Az, hogy hol, melyik városban, járásban, megyében, hány pedagógus ellen indul fegyelmi eljárás és a személy szerint

⁴⁰ A segíteni próbáló szakszervezeti funkcionáriusokat jóindulatúan figyelmeztették a rendőrséggel kapcsolatban már tapasztalatokat szerzők: ott a lefogottak iránt nem célszerű érdeklődni.

javasoltak közül kik lettek a kiválasztottak, alku tárgyát képezte. Az MPSZSZ-nek Pest megyei Területi Bizottsága – valamennyi megyei TB-vel együtt – jelentést készített az '57-es évről. Ebben áll:

„A nyár folyamán több mint 150 pedagógus ellen indult fegyelmi eljárás. Ezek nem voltak kellően indokolva. Csak a monori járásban ez év július elején 42 pedagógust akartak elbocsátani különösebb előzetes vizsgálat nélkül. A Megyei Tanáccsal karöltve sikerült ezt a számot mérsékelni. Ennek ellenére, pl. csak Gyömrőn nyolc ellen indult eljárás. Másnap a helyi párt- és tanácsi vezetők 60 pedagógus előtt ismertették a felhozott vádakat és a megtorlás mértékét. Ez komoly visszatetszést keltett, mivel az előző napon lefolytatott fegyelmi vizsgálat a felhozott vádak 90%-át megalapozatlannak ítélte. A nyolc pedagógus közül végül egyre szabtak ki szóbeli megrovást.”

„Hasonló volt a helyzet – állapította meg a jelentés – Cegléden, Abonyban, a budai járásban és korábban a váci járásban.” Ugyanakkor az alaptalan vádaskodásnak semmiféle következménye nem volt. Vas megyében, május elejéig 124 pedagógus ügyét vizsgálták meg. Kiderült, hogy az ügyek többségében büntetendő cselekmény nem történt. Az 1956–57-es tanév végén igen magasra emelkedett a tárgyaló ügyek száma, amely kb. 58 határozatot tett ki. Ebből huszonnégy került a TEB elé. Az esetek többségében a megvádolt pedagógusoknak volt igaza. Súlyos esetekben a TEB tagjai „több napot” töltöttek a helyszínen. A körmendi és szombathelyi járásban könnyebben, a celldömölkiben ne-

hezebben sikerült elfogadhatóan tisztázni a helyzetet. Működésük nyomán kiderült, hogy a „népgazdasági érdekből” tett lépések jórészt nem voltak megalapozottak.⁴¹ A lassan apadó számú bejelentések valóság tartalmának tisztázása: az érintettek életútja alapos ismeretének hiányában, a „zárt ajtók” mögötti tárgyalások okán, a tanúk változó magatartása (nem egyszer visszavonták előzőleg tett vallomásukat) és a gyanúsítottak védekező megnyilvánulásai (vallomások, önjellemzések stb.) miatt szinte lehetetlen volt. Ugyanakkor az érdemi munkához, esetünkben a zavartalan tanításhoz, múlhatatlanul szükség volt az ügyek mielőbbi lezárására, országosan és lehetőleg véglegesen. Ezt kívánták meg a munkaerő-gazdálkodás súlyos problémái is.⁴²

A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete (MPSZSZ), amely a fent jelzett folyamatban nélkülözhetetlen szerepet játszott, maga is végigjárta a „konszolidáció” rögös útját. Október 23-át követően felgyorsult az MDP-től való távolodása minden velejárájával együtt. Az új vezetés a központban és a megyékben, az ismert helyzet bonyolultsága közepette és ellenére, igyekezett a maga területén és lehetőségei szerint segíteni a kibontakozást. November 4 után sem hátráltak meg, aminek ékes bizonyossága a Központ november 20-i állásfoglalása, amely hitet tett az október 23-án megkezdett út következetes folytatása mellett. Bár a kiszorítósdi az MPSZSZ-ben is megindult, csak a meghatározó „ellenforradalmárok” eltávolítása és az MSZMP mellett felsorakozó régi/új káderek aktivitása hozta meg a nyílt, egyértelmű szakítást '56 „szellemével”, az 1957 március 25-én kiadott nyilatkozat formájában. Ez egyér-

⁴¹ SZKL 43/f. 1992. ő. e.

⁴² MOL XIX-1-2-f. 14-852-1/7-1957.407. dbz.

telmően kiállt a párthoz való kapcsolódás, a marxista-leninista alapon folyó politikai nevelés, a Szovjetunióhoz való hűség mellett. Hangsúlyozták: a bizonyítottan bűnös pedagógusokat meg kell büntetni, a pályáról el kell távolítani, az ellenséges „góccokat” fel kell számolni. A Szakszervezet legyen ebben a folyamatban a „törvényesség” őre, a szocialista humanizmus képviselője.⁴³

Ennek az állásfoglalásnak a jegyében folyt a számonkérés és a rendteremtés országszerte.⁴⁴ A párthű vezetők „nagy ívű” áttekintéseikben, amelyek nem egyszer 1919-től, többségükben 1945-től vázolták hazánk, benne a pedagógustársadalom és az oktatásügy helyzetének alakulását, ritka kivételtől eltekintve, hangsúlyozták az '56 előtti évek eredményeit, a jelentkező hibák felszámolására, az 1953-tól meginduló ígéretes erőfeszítéseket. Bizonygatták, hogy október 23 megszakította, lehetetlenné tette a megújulásra irányuló lépések kiteljesedését, újabb súlyos gondokkal tetézve az addig feltorlódottakat. Lekezelően, elítélően szóltak a forradalmi bizottságok a munkástanácsok vezetőiről („hangoskodók, törtető” stb.), kezdeményezéseikről (ellentétek a hatályos jogszabályokkal), megalapozatlan követeléseikről, s mindennek felett politikai-ideológiai (nacionalista, szovjet és pártellenes) nézeteikről. Ezek a megnyilvánulások (üléseken, sajtóban, rádióban, tömeggyűléseken) visszhangozták

a pártvezetés kultúrpolitikával, értelmiségi politikával kapcsolatos, a kívánatosnál jóval lassabban formálódó állásfoglalásait.⁴⁵

Ugyanakkor a szétszéledt, csalódott, gyanakvó, bizalmatlan, '56-os szereplése miatt indokolatlanul heves támadások kereszttüzében álló tagságot vissza kellett hódítani, egy időben a szétzilált, káderhiánnyal küzdő apparátusának helyreállításával, a szervezet befolyásának növelésével. A csekélyszámú „mameluk” mellett, a pedagógus társadalom mindenekelőtt védelmet várt a szakma és egyes tagjainak érdekében, valamint azonnali, hatékony szociális segítséget, az állam általuk is ismert, korlátozott anyagi lehetőségei ellenére. A szakszervezet párthű vezetésének e két igény szorításában kellett végeznie mindennapi munkáját, amely 1957 őszéig jórészt a jogsegélyszolgálatban, szociális ügyek intézésében és a legégetőbb politikai-ideológiai kérdések tömeggyűlések formájában történő megvitatásában merült ki. Ezzel egy időben, s az előzőekkel összefüggésben kellett részt venniük a következő tanév előkészítésében, amelynek a társadalmi-politikai konszolidációt komolyan befolyásoló része volt a munkaerő-gazdálkodási terv előkészítése: a megfelelő számú, végzettségű, kormegoszlású pedagógus biztosítása arányos és egyenletes területi elosztásban. Ez „racionalizálással”, a felszabadult munkaerő átirányításával, nyugdíjazások elhalasztásával, a nyugdíjasok egy részének re-

⁴³ SZKL 43/f.1987. 6. e. A Pest megyei TEB 1957. V. 2. ülésének jegyzőkönyve.

⁴⁴ „Már korábban felhívtuk figyelmüket (...) elítélt, súlyos bűnnel terhelt, vagy állásából elbocsátott pedagógusok ellen szakszervezeti fegyelmit indítsanak” (Szakszervezetek Központi Levéltára [SZKL] 43/f. 2005. 6. e.).

⁴⁵ Kállai Gyula az 1957 tavaszán (mint a művelődésügy vezetésével megbízott kormánytag, és még nem mint miniszter) a kommunista pedagógusok országos nagyaktíváján elmondott beszédében az oktalan hajsztát és az elvtelen szemhunyaszt egyként elítélve, állást foglalt a pedagógustársadalom '56-os magartatása árnyalt kezelésének ügye mellett. Ez a legfelső állásfoglalás fogódzó volt a szélsőséges nézetek és gyakorlat között hanyódo oktatásügyi apparátusnak, az intézmények vezetőinek, de az ügyek végső kimenetelében meghatározó szerepet játszó pártbizottságok számára is. Debrecenből egy tanulmányi felügyelő, aki a nagyaktíván nem kapott szót, levélben közölte Kállaival álláspontját. A végső következtetést idézzük: Lassan meg kell valósítani, hogy „aki nem képes nevelni a marxizmus-leninizmus szellemében, ne nevelje a mi ifjúságunkat másképp.” MOL XIX-J-4-bbb-1 dbz. A levél kelte: 1957. május 10.

aktiválásával, pedagógus végzettséget nem szerettek kényszerű munkába állításával járt. Ennek az országos mozgásnak/mozgatásnak, menekülésnek és helyezkedésnek sok tantestület összetételében meglepő, több esetben a hivatalos szándékokkal ellenkező következményei lettek.⁴⁶

Bár csak a legfőbb gondokat soroltuk, az egész „csomagról” külön dolgozatban lehetne beszámolni, így is jól érzékelhető a szakszervezeti vezetés előtt tornyosuló feladatok nehézsége. A megyék zömében a szervezet működőképességét tavaszra, kora nyárra sikerült biztosítani, Nógrád megyében ez csak a tanév kezdésére sikerült. Szolnok megyében már 1957 januárjában a 3868 dolgozó közül 3739, Vas megyében 2517 közül már 2405 fő szakszervezeti tag volt. A fenyegetettség, az internálások, az elhúzózó bírósági tárgyalások és olykor a megrendítően kemény ítéletek, valamint a méltatlanul alacsony pedagógus-életszínvonal megtette a magát.⁴⁷

A párttal szembeni kiábrándultság, bizalmatlanság jóval nagyobb, nehezebben oldható volt. Különösen a fővárosban.

az „aktív”
„ellenforradalmár”
pedagógusokhoz hasonlóan
a fiatalokat is ostromozták,
‘56-ot a számlájukra írták

„A volt értelmiségi MDP-tagoknak csak egy kis hányada lépett be az MSZMP-be. Az óvónőknél, az általános és középiskolai pedagógusoknál olyan kismértékű a belépés, hogy intézményenként szó sem lehet a pártszervezetek megalakításáról. 1956. október 23 előtt Budapesten kb. 2700 óvónő, általános iskolai és középiskolai nevelő volt MDP-tag, jelenleg viszont mindössze 120–200-an léptek be a pártba. A VI. kerületben 100 MDP-tagból 16-an.”⁴⁸

Másutt olvasható ugyanerről: „a budapesti kerületekben a pedagógusok 25–30%-a volt MDP-tag, jelenleg kerületenként 10–20 párttag van...”⁴⁹ Az ifjúság kommunista befolyás alá vonása 1957 tavaszáig a mélypontról alig mozdult el.⁵⁰ A pedagógusok cselekvő közreműködése nélkül az

ifjúság tömegei, melyeket mélyen érintettek az ‘56-os események, nem volt megnyerhető, sebzettsége gyógyítható, a szocializmus építésének folytatására bírható. Jól látták ezt a kommunista vezetők, a helyi alapszervezetektől a Központi Bizottságig egyaránt. Az „aktív” „ellenforradalmár” pedagógusokhoz hasonlóan a fiatalokat is

⁴⁶ Az október 23-a előtti magatartás, a felkelés idején tanúsított szereplés, a büntetéstől és a helyi „társadalmi” megbélyegzéstől, a pedagógusi tekintély tartós csorbulásától, az eddiginél is jelentősebb anyagi nehézségektől való félelem miatt országos méretű mozgás/vándorlás, átrendeződés zajlott november 4-ét követően, a következő tanév előtti hetekben különösen. A racionalizálás, a munkaerő arányosabb elosztására törekvés csak növelte ezt. A párt- és állami vezetés fő célja a tantestületek kommunista magjának erősítése volt, a mozgás/mozgatás viszont helyenként meghökkenítő káderhelyzetet teremtett. Például egy tantestületbe került egy országos tudományos intézet forradalmi parancsnokának a felesége, a Kisgazdapárt egyik szegedi agitátora, az Úttörő Központ „átirányított” munkatársa, az Oleg Kosevoj Intézet egykori politikai nevelője (besúgó), a rendszerváltás első miniszterelnökének „besúgója”, valamint egy ‘56-os múltú „párton kívüli bolshevik”, az MPSZSZ egykori tisztségviselője, a Magyar Rádió munkatársa stb. A példák, gondolom, sorolhatók.

⁴⁷ SZKL 43/f. 2005. ő. e.

⁴⁸ U.o.

⁴⁹ BFL XXXV (1)c-56-57.16. ő. e.

⁵⁰ Feil István és Ólmosi Zoltán (1987): *A DISZ és a KISZ 1953–1957*. Kossuth Kiadó, Budapest.

ostorozták, '56-ot a számlájukra írták. Öntelteknek, a munkásosztály vezető szerepét tagadóknak, a nyugat előtt hajbókolóknak, nacionalistáknak, szovjetelleneseknek, a '45 utáni eredményeket jog- és okatlanul lebecsülőknak, hazájuk történetében járatlanoknak minősítették őket. És ráadásul hálátlanoknak is, mint akik nagyszüleik, szüleik erőfeszítéseit semmibe veszik, bár munkájuk előnyeit zokszó nélkül elfogadják.⁵¹

Ugyanakkor elismerték, hogy nevelésüket elhanyagolták, a szavak és a tettek között támadt „szakadék” áldozatai. A dolgozók és az ifjúság elégedetlensége indokolt volt. Nem az ifjúság, hanem a társadalom egésze felelős a történekeért. Utóbbiakból következett az a „felismerés” is, hogy az ifjúság nevelése az egész társadalom ügye, nem csak a pedagógusoké, nem csak a DISZ-é, a párté. Az iskolákban történekekből pedig azt a következtetést vonták le, hogy azok politikai vezetését kell megerősíteni (az igazgatók és helyetteseik leváltása, újjak kinevezése, a pártszervezetek létrehozásának szorgalmazása ezt a célt szolgálta). Ha ez sikerül az oktatási intézményekben, újabb ellenforradalomra nem kerül sor.⁵² Mindezt megfogalmazni sem volt könnyű, viszont elfogadhatni azokkal, akik a pedagógustársadalom egészét vagy döntő többségét kárhoztatták '56-ért, szinte lehetetlennek bizonyult, a differenciált megítélés, kezelés és a türelmes, személyre szabott

politikai nevelés, illetve átnevelés alkalmazása nagyon lassan hódított teret.

1957 őszére a pedagógusokkal és az '56-ban „aktív” fiatalokkal szembeni eljárások döntő többsége lezajlott. A „megtévedt”, „káros befolyás” alá került pedagógusok és ifjak megkapták a pártállami vezetés által jogosnak, hatásosnak vélt büntetésüket. A pedagógusok esetében a 2% irányszám lehet csupán. A tekintélyes mennyiségű adatunk ellenére pontos, büntetési kategóriákra bontott, végleges számot nem tudunk adni. Mindent egybevetve 1500–2000 körüli lehet azok száma, akik '56-os tevékenységükért valamilyen fegyelmi büntetésben részesültek, illetve jogerőre emelkedett bírósági ítélet következményeit voltak kénytelenek elszenvedni. Néhányan életüket áldozták, egy kis csoport több évet töltött börtönben, a nagy többség kisebb-nagyobb hátrányait szenvedte el lelkesedésének, olykor egészen 1989-ig. Az ifjúsággal szembeni megtorlás mértékét még ennyire sem ismerjük, főként a középiskolásokét, ipari tanulókét, paraszt fiatalokét. Egy részük külföldre menekült a várható felelősségre vonás elől, másokat kizárással, bányában végzendő, meghatározott idejű kényszermunkával fegyelmezték, a lebukott, lebuktatott fegyverrejtegetők pedig (statárium idején) igen súlyos börtönbüntetést kaptak. Tudjuk, többüket „operatív célra” használták fel.⁵³

⁵¹ Kedves Elvtársak! Kedves Elvtársnők! – egy Kádár-beszéd története. Közzéteszi: Gergely Ferenc. *Belvedere* 2006. 18. 1-2. 119-140.o. „A múlt év októberi ellenforradalmi támadás napjaiban voltak bizonyos mozzanatok, amikor az ifjúság „átvette a nemzet vezetését”. (Derültség) Meg kell azt is mondani, körülbelül úgy vette át a nemzet vezetését, mint az a légy, amely a kocsi rúdján ül, és azt hiszi, hogy ő húzza a kocsit. (Derültség és taps.) (...) Na, mi jött ki belőle? A nemzet, a nép számára és a ti számotokra abból a világból semmi jó nem jött ki. Álljatok vissza szépen a saját helyetekre és végezzétek azt, ami a nép életéből rátok vár, rátok hárul. Én azt gondolom, hogy az ifjúságnak igen komoly joga van a nemzet életében. Nincs joga a vezetésre (...) A vezetés a munkásosztályé...”

⁵² Gergely Ferenc (1997): *A magyar gyermekvédelem története (1867–1991)*. Püski, Budapest. 274. 177–180.o.

⁵³ Köztük pl. Sz. Lászlót, egykori piarista tanáromat.

UTÓREZGÉSEK

A hullámok elcsitulnak, de valódi megbé-
kélés nem következhetett be. 1958-ban, ál-
lítja egy felmérés, a pedagógusoknak csak
mintegy 10-15%-a marxista-leninista vi-
lágnezetű. Vas megyében egy gyűlésen, a
részt vevő 300 pedagógus közül csak egy
jelentkezett hozzászólásra. A passzivitás, a
színlelés, a felemás együttműködés korszaka
következett. A fizetésrendezés, a szak-
szervezeti kulturális és sportrendezvények,
a kedvezményes nyaralás, a külföldi juta-
lom-üdülések, oklevelek és kitüntetések
sem voltak képesek alapvető változásokat
előidézni a pedagógustársadalom és a párt-
állam viszonyában.⁵⁴ A résztvevők lelkében
'56 emléke nem halványult. Hallgattak, de
nem felejtettek. Mint ahogy a „szocializ-
mus” hívei sem. A belügyi szervek igyekez-
tek nyomon követni a belső és a külső re-
akció „mesterkedéseit”, olykor egykori
'56-osok bekapcsolódásával.⁵⁵

1959 februárjában a Művelődésügyi
Minisztériumban értekezletet tartottak,
melyen áttekintették a pedagógusokkal
szembeni fegyelmi eljárások eredményét
és összegezték az ebből fakadó teendőket.
Egyszerűtettek abban, hogy a továbbra is

„aktív” ellenséges pedagógusokat „ki kell
szorítani” a nevelői pályáról.⁵⁶ A Belügy-
minisztérium II. Főosztályának vezetője –
előbbivel összhangban – 1959 május 5-én,
1. számú parancsában kötelezte alárendelt-
jeit, hogy a megyei művelődési osztályok-
kal együttműködve, a legnagyobb körül-
tekintéssel állítsák össze és terjesszék fel a
pedagóguspályáról kiszorítandók névsorát,
részletes indoklással.⁵⁷ Eddig még sem
megyei jelentés, sem országos összesítés a
„kiszorítandókról” nem került elő. Egyes
esetekről viszont tudunk.⁵⁸ K. Zoltán tanár
esete az egykori '56-osok későbbi sorsának
egyik változata. Az életút fő mozzanatai:
középfiskolai tanár, NB elnök, közbizton-
sági őrizet, ismét tanár, főiskolai oktató,
kiszorításra ítélt, végül beszervezett, majd
fájdalmas nemzeti kérdések kutatója a
rendszerátalakítás után, utolsó éveiben besú-
gó bélyeget visel.⁵⁹

Feltételezhetjük tehát, hogy a „kiszorít-
ás” nem maradt holt betű. Ha ehhez
hozzátesszük, hogy a '70-es években tá-
madás készült a maradék egyházi iskolák
(„idegen test”) ellen, akkor látjuk, hogy a
„harc” nem szünetelt, legfeljebb nem nyílt
és brutális, hanem alattomos eszközökkel
folyt tovább.⁶⁰

⁵⁴ SZKL 43/f. 2048. ó. e.

⁵⁵ Lásd Gáspár János már idézett visszaemlékezését. Ebből való e néhány sor: (Fegyelmi tárgyalása rövid volt) „mert a fegyelmi bizottság két tagja a forradalmi bizottságokban is tevékenykedett, és egyiküktől megkérdeztem, hogy: 'Te mit keresel itt?' Nem válaszolt. Legkevésbé M. György tanító úr. És a tárgyalás három perc után be is fejeződött.” (61. o.)

⁵⁶ SZKL 43/f. 1994. ó. e. A Feljegyzés kelte 1959. február 24.

⁵⁷ ÁBL 4.2.60-5-1/59.sz. BM II. 1. sz. pcs.

⁵⁸ Egy családhoz tartozó két férfi pedagógus homlokegyenest ellentétes magatartása is színezte 1956 történéseit. K. János a felkelés oldalán, bátyja a kommunisták oldalán állt. Az idősebb K. Ferencet, akit a Csurgoról is megemlékező brosjára „jó elvtársként” említ, meg kellett „menteni”. Öccsét, mint PFB elnököt lecsukták (kicsiny gyermeke ellenére), ő viszont új gimnáziumában a konzolidáció élharcosa, majd tanács vezető, aki városát megajándékozta egy 1919-et idéző „monumentummal”, ami azóta – Jelki András városának szerencséjére – más célokra hasznosult. Ellenpélda, mikor apa fiával, férj feleségével együtt szolgált a népuralmat. A 0019. sz. belügyminiszter-helyettesi Utasítás végrehajtásáról szóló, 1966. április 21-én kelt Csongrád megyei összefoglaló jelentés megállapításai között szerepel: 1966-ban négy volt „ellenforradalmárt” sikerült „kiszorítani” munkahelyéről. Nem tudni, ezeknek a „kiszorítottaknak” mi volt a foglalkozása. Nem kizárt, hogy akadt közöttük pedagógus is. Ha mind a tizenkilenc megyei Főkapitányság III/III-as osztálya legalább ilyen „jól” dolgozott, akkor évente kb. száz körül lehetett országosan a „kiszorítottak” száma. (ÁBL 0 – 14-967.)

⁵⁹ ÁBL 2.2.1. 0-14967-218.

⁶⁰ Gergely Ferenc: *Közelképek...*